

Zbornik radova sa naučno-stručnog skupa „Republika duha“
Beograd, 21. mart 2026.

DOI: https://doi.org/10.66117/emce_zapisi.2026.1.12

UDK 821.163.41.09-32 Домановић Р.

821.163.41.09-31 Црњански М.

821.161.1.09-31 Достојевски Ф. М.

821.112.2(436).09-31 Кафка Ф.

Александра Станковић⁵³, Вук Цонић⁵⁴

МАРГИНАЛИЗАМ ИЗ УГЛА СРБИСТИКЕ

АПСТРАКТ

Рад „Маргинализам из угла србистике“ разматра појаву и значај маргинализма у српској и светској књижевности, са посебним освртом на дела Радоја Домановића, Милоша Црњанског, Ф. М. Достојевског и Франца Кафке. Полазећи од теоријског одређења маргинализма као свесног избора личног развоја и издизања изнад доминантних система вредности, ауторка испитује како се овај појам историјски манифестовао у књижевним ликовима и стваралаштву значајних писаца. Посебна пажња посвећена је односу појединца и мејнстрима, проблему колективне покорности и питању индивидуалне одговорности. Рад указује да маргинализам није случајна појава у књижевности, већ суштински елемент великих дела која преиспитују границе слободе, идентитета и истине. У савременом контексту, маргинализам се представља као борба за очување духовне аутентичности и здравог разума у условима друштвене објектификације.

Кључне речи: маргинализам, српска књижевност, индивидуализам, мејнстрим, духовна слобода, Домановић, Кафка.

⁵³ Лектор на РТС-у, aleksandra22v@gmail.com

⁵⁴ Уредник портала „Лесковачке приче“, vukvuckoconic@gmail.com

Увод

Филозофија се од свог настанка, од свог зачетка у античкој Атини, разгранала у правцима које је тешко похватати, дефинисати и сагледати одједном. Свака нова генерација, новонастала нација, доносила је своје тумачење, своје виђење и интерпретацију науке која у свом изворном облику означава љубав према мудрости, љубав према знању. Филозофија се тако развијала од Платоновог учења о Демијургу, преко хришћанско-филозофских учења Августина и Аквинског, до државно-филозофских теорија Макијавелија, Хобса, Русоа.

Када је нација коначно формирана као таква, крајем 18. и почетком 19. века, а после Француске револуције, филозофија у највишим државним круговима бива озбиљно занемарена, те је љубав према мудрости и знању замењена љубављу према новцу. На велику сцену је ступио материјализам, као најбољи плод новог капиталистичког поретка. Он ће, корак касније, крајем 20. века, преко Фукујаме прогласити „крај историје“ и немогућност да се ишта више деси и породи у филозофији и историји.

Ипак, како се то по правилу догађа, из капиталистичког поретка изникло је и нешто добро. Сама критика лошег, погубног система и борба против истог, мутирала је у више грана, а једна од њих јесте маргинализам. Основно питање на које ће овај рад покушати да одговори јесте како се маргинализам историјски јављао у књижевним делима, како српске литературе, тако и светских великана писане речи.

За одговор на наше питање потребно је, пре свега, што ближе дефинисати маргинализам. Ова оријентација у мишљењу још увек није у потпуности истражена и дефинисана, па је зато подложна различитим тумачењима. Узимајући разне изворе, од којих се највише истиче професор Павлица, можемо свести маргинализам на правац који се фокусира на оно што је на маргинама доминантних система.

Маргиналисти маргину сматрају привилегованим местом, јер се она не односи на моралну већину, на такозване „победнике“ у животу, већ покушава да изучава гранична стања и рубне субјекте. Дакле, маргинализам у књижевности, у србистици, може представљати једну причу о обичним људима, о судбинама појединаца који су успели да развију свој индивидуализам, пролазећи управо кроз поменуте граничне ситуације.

На нама је да сада укажемо ко се у историји српске и светске књижевности дотакао маргинализма и како је овај правац утицао на развој разумевања човека као појединачног универзума.

Примери маргинализма у историји књижевности

Уводни део донео нам је поимање маргинализма на личном нивоу, кроз призму судбине човека на маргини. Међутим, за даљи развој нашег рада потребно је нагласити и другу димензију маргиналистичке теорије. Маргинализам у књижевном раду може представљати код уметника и позицију која није супротстављена мејнстриму и алтернативи, већ их надраста. Дакле, маргинализам не бежи од директног сукоба са „стадом“, већ себе ставља у позицију „пастира“, позицију изнад „стада“.

Критика маргинализма према мејнстриму у основи јесте издизање изнад мејнстрима, те игнорисање истог.

Најбољи пример таквог аутора у српској књижевности јесте Радоје Домановић. Кроз Домановићев живот и кроз поруке из његових дела, можемо пронаћи зачетак маргинализма у Срба на крају 19. и почетку 20. века.

Маргинализам у српској књижевности

Радоје Домановић је рођен у селу Овсиште 1873. године. Још од најранијих, студентских дана, показивао је отклон према власти Обреновића и према системским проблемима. Из његових првих приповетки „Рођендан“, „Сима пензионер“ и „Слава“, јасно можемо видети да се млади Домановић склања од већине и да његовом стваралаштву није циљ популарност, нити признатост, већ само и искључиво истина.

Већ 1895. године, Домановића, по казни, шаљу на југ Србије. У Лесковцу, Пироту и Врању ради као учитељ, професор и својеврсни проsvетитељ. Пиротски дани доносе му и пријатељство са Јашом Продановићем, који му касније постаје кум, и који пресудно утиче на његово политичко расуђивање, те учвршћује његов маргинализам.

Пресудна година за стваралаштво Радоја Домановића, али и за наше даље истраживање о маргинализму у српској књижевности, јесте 1901. година. Две године пре убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге, Домановић издаје своја најзначајнија дела: „Вођа“, „Страдија“, „Краљевић Марко други пут међу Србима“.

Елементи маргинализма су свакако најприсутнији у култној приповеци „Вођа“. Суштински, ово кратко књижевно дело инспирисано је библијским мотивима из Старог завета, тачније причом о Мојсију. „Вођа“ нам на савршен начин указује насушну потребу масе за лидером. Домановићев лидер није то у правом смислу, нити у пуном обиму те речи. Он је отелотворење потребе народа да не мисли, да не улаже никакав умни напор. Вођа је у овом случају приказ већине људи који желе да одговорност пребаце на плећа другог, а да тиме себи купе оправдање. Домановићев презир, отклон и превазилажење масе најбоље видимо у реченици: „Да пођемо, одмах да пођемо, јер се овде живети не може! – зашуста шапат, и **маса пође немислећи куда.**“

У погледу маргинализма и изворне сатире у српској књижевности, о Домановићевом делу можемо писати још дуго. Ипак, овде је потребно напоменути да није само Домановићево дело прожето маргинализмом, већ је то у великој мери случај и са његовим животом.

Већину својих дела је рођени Шумадинац усмеравао против владања династије Обреновић. У једном тренутку је због својих дела морао да бежи и у Немачку. Мислио је да ће сменом династија доћи и до суштинских промена, па се 1903. доласком на престо краља Петра Карађорђевића и он враћа у домовину. Није дуго трајала његова заблуда о променама и управо у тој чињеници он потврђује своју маргиналистичку личност. Није се дао преварити спољашњим, фасадним улепшавањима. Прозрео је систем, увидео да ће „стадо“ увек бити „стадо“, а да ће „вођа увек бити слеп“. Таква спознаја одвела га је у прерану смрт 1908. године, са само тридесет и пет година живота. Умро је бранећи истину, без обзира на већинска мишљења, без обзира на ток историје.

За крај овог кратког осврта на Домановића и његову маргиналистичку ноту, мало ћемо ући у дигресију и цитирати његову пророчку оцену српског народа: „У нас Срба свуда и на свим пољима има две врсте људи: људи који знају и разумевају ствари, а неће да раде, повукли се, гледају језиво и разочарано у своје доба и очајавају; а с друге стране имамо људе који не знају ништа, али се користе неактивношћу паметних и раде. Разуме се да они онда раде по свом уму и хесапу. Ништа онда не вреди што они паметни гледају с болом како се на њихове очи чине лудости и глупости.“

За следећи пример који ћемо узети у овом поглављу, морамо направити разлику између аутора чија су дела прожета маргинализмом, али и чији животи у потпуности одговарају маргиналистичкој идеји (оба услова испуњава Домановић) и оних чије животе не можемо у потпуности везати за маргинализам, али чији су нам фиктивни ликови из романа помогли да схватимо шта маргинализам јесте.

Лик грофа Рјепнина из култног дела „Роман о Лондону“ Милоша Црњанског, озбиљно је обојен јарким бојама маргинализма. Дакле, Црњански својим животним деловањем није увек тежио маргинализму, али његови јунаци то често чине.

Гроф Рјепнин је руски белогардејац који је после Првог светског рата, и Октобарске револуције, морао да побегне из своје домовине. Живео је по читавој Европи, да би се на крају доселио и настанио у Лондону. На прво читање може се чинити да његов лик заправо само представља човека који је носталгичан за својом земљом, младошћу и који је због временски предуге туге и сете полако губио вољу за животом и смисао за живљење истог. Сам крај романа открива нам да такво тумачење није нетачно, али је ипак ваљано узети целокупну слику. Грофу Рјепнину кроз цело дело препоручују да искористи своју титулу, да „повуче одређене везе“, те да експлицитним одрицањем од Совјетске Русије добије наклоност Енглеца, Пољака и Руса.

Рјепнин се томе опире. Радије бира да ужива у природи, шетњи, па чак и да кубури са немаштином, него да постане само један шраф у машини под именом Лондон. Зар то није маргинализам? Плавокрви гроф са далеког истока прозире шта Лондон заправо јесте и поручује нам да су индивидуални ставови и погледи битнији од голе егзистенције. Да је душа важнија од јела.

Његово виђење Лондона јасно нам показује зашто Рјепнин не жели да постане део мејнстрима, део масе: „Као мрави, гомиле су хитале, ћутке, на посао, а хиљаде и хиљаде лица пролазила, као маске, у неком лудилу... Живот је увек исти. Устаје се, трчи на станицу, стоји се, слеplено, тесно у возу, па се излази, аутоматски, из подземља у Лондону. Немо. Трчи се у неки подрум, а враћа увече, после рада, четрдесет година тако... Откуд то у Енглеској? Откуд толики покојници, милиони покојника који у Енглеској говоре и шапућу?“.

Постојаност, истрајност и традиција маргиналистичке идеје у српској књижевности је дуга. Штавише, можемо рећи да је она у нашој књижевности доминантна. Српски књижевници се нису либили да испитују судбине људи који су ван система, који су својом заслугом или сплетом несрећних околности доживљавали неке граничне ситуације. Такви ликови и јесу највише заступљени код српских књижевника, и у томе управо и лежи величина наше писане речи, посебно у 20. веку.

Елементе маргинализма можемо препознати и у делима Андрића, Пекића, Селенића, али је овом приликом немогуће све обрадити.

Ликови Ф. М. Достојевског као типични маргиналисти

Фјодор Достојевски је највећи писац међу филозофима и највећи филозоф међу писцима, тако да је било немогуће изоставити га, те бар у пар редова не апострофирати његов значај за ову тему, јер се ипак ради о књижевно-филозофском појму. У овом контексту нећемо посебно изучавати живот Достојевског, иако и из њега можемо извући озбиљне маргиналистичке поуке.

Фокус ћемо пребацити на ликове чувеног руског писца. Мирне душе можемо рећи да су сви протагонисти Фјодорових дела маргиналисти. Ипак, из опуса Достојевског, који је ауторима ових редова поприлично познат, најбоље је издвојити карактер Ивана Фјодоровича Карамазова. Иван Карамазов је један од најкомплекснијих ликова смишљених из главе Достојевског, али за ову прилику и за истицање његовог дубоког маргинализма и још дубљег поимања поквареног, једноличног друштва, узећемо поему „Велики инквизитор“. Ова поема јесте заправо разговор Ивана са млађим братом Аљошом, дубоко продуховљеном особом, о потенцијалном статусу Исуса Христа у данашњем свету.

Иван фиктивну причу ставља у доба Шпанске инквизиције и предвиђа како би потенцијално текао разговор инквизитора са заробљеним Христом:

„Ти си им обећао хлеб небески, али, понављам, може ли се он упоредити са хлебом земаљским у очима слабог, вечно порочног и вечно незахвалног људског племена? И ако у име хлеба небеског пођу за тобом хиљаде и десетине хиљада, шта ће онда бити са милионима и десетинама хиљада милиона бића која неће бити у стању да потцене хлеб земаљ-

ски ради хлеба небеског? Зар су теби драге само десетине хиљада великих и снажних, а остали милиони слабих који те, међутим, воле, многобројни као песак морски, треба да послуже само као материјал великим и снажним? А не, нама су драги и слаби. Они су порочни и бунтовници, али на крају ће постати послушни. Они ће нам се дивити и сматраће нас боговима. Зато што смо им се ставили на чело и пристали да подносимо слободу и подаримо њима – тако ће им, на крају, постати страшно да буду слободни! Али ми ћемо рећи да смо послушни теби и да владамо у име твоје. Ми ћемо их поново обманути, јер тебе више нећемо пустити к себи. У тој обмани ће се и састојати наша патња, јер ћемо морати да лажемо. Ето шта је значило оно прво питање у пустињи, и ето шта си одбацио у име слободе коју си ценио изнад свега. Међутим, у том питању се садржи велика тајна овог света. Да си примио, хлебовање одговорио би на свеопшту и вечиту чежњу човечанства, како појединог бића, тако и целог човечанства – наиме: ‚Пред ким да се поклоне.‘ Нема трајније и мучније бриге за човека од тога да, кад остане слободан, што пре нађе пред ким да се поклони. Али човек тражи да се поклони пред оним што је већ неоспорно, тако неоспорно, да би сви људи сложено пристали на свеопште клањање пред њим. Јер се брига тих јадних створења не састоји само у томе да нађу то пред чиме ћу се ја или неко други поклонити, већ да нађу нешто такво у шта би сви поверовали и поклонили се пред њим, и то обавезно сви заједно. Ето, та потреба колективног клањања и јесте одувек главна мука сваког човека појединачно и целог човечанства. Због свеопштег клањања они су уништавали мачем једни друге. Стварали су богове и позивали једни друге: ‚Оставите ваше богове и дођите да се поклоните нашим, иначе смрт вама и вашим боговима!‘ И тако ће бити до краја света, чак и онда кад нестану у свету богови: свеједно, клекнуће пред идолима. Ти си знао, ти ниси могао да не знаш ову основну тајну природе људске, али ти си одбацио једину апсолутну заставу, коју су ти нудили, да примораш све да се обавезно поклоне пред тобом – заставу хлеба земаљског, и одбацио си је у име слободе и хлеба небеског. Погледај, шта си урадио даље. И све то опет у име слободе! Кажем ти да човек нема веће бриге него да нађе оног коме ће што пре предати дар слободе, са којим се рађа то несрећно створење. Али слободом људском овладаће само онај ко ће умирити њихову савест. Са хле-

бом ти се давала неоспорна застава, даш хлеб – и човек ти се поклони, јер нема ништа неоспорније од хлеба; али ако неко истовремено мимо тебе завлада њиховом савешћу – е, тада ће он чак бацити твој хлеб и поћи за оним који је премамио његову савест. У томе си ти био у праву. Јер тајна постојања човековог није само у томе да живи, већ у томе због чега живи. Без поузданог сазнања због чега живи, човек неће пристати да живи и пре ће уништити себе него што ће остати на земљи, па макар око њега били све сами хлебови. То је тако, али шта се десило: уместо да си овладао слободом људском, ти си им је још увећао! Зар си заборавио да су спокојство и чак смрт човеку дражи од слободног избора у познавању добра и зла? Нема за човека ништа привлачније од слободе његове савести, али нема ништа ни мучније. И ето, уместо тврдох основа да се једном заувек успокоји људска савест, ти си узео све што је необично, неизвесно и неодређено, узео си све што је превазилазило људску снагу, према томе, поступио си као да их уопште не волиш, и то ко онај који је дошао да за њих да свој живот!“

Поруке у оквиру „Великог инквизитора“ и ставови Ивана Карамазова, суштински могу представљати идеју издизања изнад мејнстрима и поглед на људску расу са интелектуалне висине, за чим маргинализам у 21. веку тежи.

Кафка као представник маргинализма

На нашим просторима се темом маргинализма најподробније бави Петар В. Јекнић. У својој књизи о маргинализму, Јекнић јасно наводи шта личност треба да испуни како би упловила у маргиналистичке воде: „Без освешћивања садржаја властитог живота у „сада и овде“, и лоше или непостојеће границе, моју празнину попуниће нечија пунина, постаћу мање или више накарадна копија и интерпретација неког мени непознатог оригинала. А убедиће ме да сам непоновљив и ја ћу у то веровати.“

Копија и оригинал су кључне речи за овај део наше приче.

Франц Кафка и његов најчувенији роман „Процес“ дају нам целокупну слику ове дефиниције. Код Кафке постоји јасна тежња ка оригиналности и иступању из накарадног система хабзбуршке бирократије,

коме је у једном тренутку живота и сам припадао. Протагониста „Процеса“ Јозеф К. све је супротно од оригинала.

Основно питање које поставља сам роман јесте – Ко је Јозеф К.? Одговор лежи у самом имену, тачније у презимену. Јозеф К. је нико. Његово име и презиме су потпуно небитни. Он је шраф једног система који ће бити заборављен и замењен првом приликом.

Парадокс овог књижевног ремек-дела, рођени Пражанин нам доноси још у првој реченици: „Неко мора да је оклеветао Јозефа К., јер иако није учинио никакво зло, једног јутра је био ухапшен.“

У само пар речи Кафка нам поставља две логичке недоумице:

1. Какав је то систем који окривљује невиног човека?
2. Која је Јозефова кривица?

Прво питање заправо јесте основна критика друштва од стране Кафке. Подсетимо да је Кафка живео у време Хабзбуршке монархије, пред сам крај њеног постојања, те је засигурно видео све мане и нуспојаве система у распадању, а једна од њих је осуда без кривице, доказа и правог суђења. Ипак, такво што нам није корисно за испитивање маргинализма.

Друго питање је кључно за нас. Правна или морална кривица Јозефа К. не може да се утврди. Она вероватно и не постоји. Јозеф К. је слика и прилика савесног и одговорног грађанина. С правом се узима претпоставка да је сам Јозеф високо позиционирани бирократа, који је сматрао да живи у непогрешивом систему који функционише. Како га онда ми можемо критиковати из позиције маргинализма?

Његова једина, суштинска и кључна грешка се налази у поменутој Јекнићевој реченици. Јозеф није успео да „освести садржај властитог живота“ и на тај начин је постао жртва система чији је и сам био део. Његова кривица се огледа у мањуку потребе да освести своје „ја“ и да дистанцом од мејнстрима уђе у дубину и суштину свог постојања.

Због тога што неће да постане неко, Јозеф К. постаје нико.

Из свега наведеног можемо закључити да нам је Франц Кафка дао представу човека коме не треба тежити, и да човеков основни задатак треба бити изградња своје личности кроз оригиналност и индивидуалност.

Ипак, ту се Кафкина мисија не завршава. Кафка не би имао толики значај у светској књижевности да нам само даје смернице о томе како треба живети. Својим делима Франц уопште испитује могућности мар-

гинализма. Он својим ликовима поставља питање да ли је уопште могуће побећи од суда, побећи од мејнстрима или смо сви осуђени да нас невидљива рука друштва осуди, без обзира на наш труд и напоре.

Вреди ли уопште „бег“ у маргинализам? То је Кафкино питање. Одговор нам је дао деценијама после смрти. Својом оригиналношћу и својим гнушањем према мејнструму, Кафка је успео да достигне вечну славу, те да се његов лик и дело никада не заборави. Дакле, вреди.

Такође, психолошко стање самог аутора нам може открити његов став према маргинализму. Недовршеност и нејасоћа у Кафкиним делима са одсуством логике се вероватно наслања на психолошку позадину Кафке, што се, такође, може разумети као рефлексивна маргинализма и испитавања граница свога ума. Постоји експлицитно изражено Кафкино стање духа кроз писмо послато оцу, као и у многим његовим запажањима, које јасно указују на Францов маргинализам, попут: „Људи говоре гласно и дуго, а у циљу да би рекли што је мање могуће. Стварна истина и интересантне ствари интригирају из позадине, а о којима ни реч није споменута.“

Јасно је да можемо узети Кафку као савршен пример особе која потпуно не познаје, али покушава да препозна себе, што јесу главни кораци ка достизању маргинализма.

Закључак

Маргинализам у нама, са нама и око нас преточен у слику могао би се илустровати пирамидом. Књижевност као таква, са собом носи сва три заједно.

На дну пирамиде — маргинализам око нас — могућност изучавања и препознавања помоћу туђих искустава и прибележених образаца. Књижевно дело — слика о друштву — слика о јединки и питања: да ли бих био или не бих био *тај* појединац, да ли сам довољан да се разликујем?

Маргинализам с нама — ми смо ти који могу утицати на другу јединку да ослушкује идеје са своје маргине и примењује их током лич-

ног развоја. Као друштво или као носилац критике, као предмет дела, она мрачна или она светла призма.

И на самом крају — маргинализам у нама — *ЈА*. Мој ум, моја унутрашњост, моји гласови, моја маргина и мој избор и селекција простих или сложених мисли. Превелика бука — превелика тишина — немогућност проналажења себе, баш као Јозеф К. који касни или не покушава нигде ни да стигне. Ја сам нико или ја сам неко. А можда и, ја сам неко, само не знам ко, а лакше ми је да будем нико, иако то повлачи сав терет на крају. Освешћивање властитог садржаја као кључ препознавања сопственог *ЈА* и као дистанца од мејнстрима која је карта за улазак у дубину и суштину свог бића и егзистенције.

На самом крају можемо из живота обрађених писаца и из њихових дела, покушати да издвојимо два засебна закључка.

Први јесте тај да маргинализам у књижевности није случајна појава. Маргинализам код аутора, као и код фиктивних јунака књижевних дела јесте правило. Штавише, управо маргинализам разликује ремек-дела од књижевности која се пише ради забаве широке народне масе.

Други закључак треба да нам дочара какав би живот један маргиналиста морао да живи.

За потпуно разумевање другог дела закључка „у помоћ“ морамо још једном позвати Петра Јекнића. Он на једном месту наводи: „Маргиналност настаје под утицајем спољашњих фактора и одлука других људи, док је маргинализам свесни избор личног развоја, ослушкивањем идеја које долазе са маргине свести.“

Основа маргинализма јесте „свесни избор личног развоја“. Ипак, не смемо да дођемо у заблуду. Лични развој не значи материјални, физички или друштвени добитак. Лични развој у овом контексту мора да буде незадрживо стремљење ка истини и ка упознавању себе. Такво стремљење врло често може да буде дијаметрално супротно од друштвеног, материјалног и физичког успеха, и морамо бити спремни да такву жртву поднесемо.

У модерно време, у време брзих и лажних информација, маргинализам иде и корак даље. Маргинализам не представља само жељу за истином и измештање из мејнстрима. Он данас јесте борба за голи живот и здрав разум.

Само ослушкивањем себе, само непрестаним испитивањем свога духа, само бежањем од свакодневних тривијалности и „жиже јавности“, искључиво маргинализмом, себе можемо сачувати од лудила.

Стога, избор је јасан. Или ћемо постати неко, или ћемо остати нико.

Најбоље је, после свега, завршити речима Николаја Берђајева: „Дух је слобода, а материја је тежина и сила гравитације. Читав мој живот је био борба духа против нужности, слободе против тежине света која нас притиска. Ми живимо у свету који је „пао“, у свету објектификације, где све тежи да постане ствар, да се подреди законима физике и друштвеној принуди. Духовни живот је победа над силом гравитације, он је узлет и слобода која не познаје тежину материјалног света.“

Литература

Петар В. Јекнић (2025) „*О маргинализму и маргиналистичком психотерапијском принципу са парктикумом*“.

Дражен Павлица (2025) „*Маргиналије у одбрану маргине*“.

Рајнер Штах (2005) „*Kafka: The Decisive Years*“.

Франц Кафка (1925) „*Процес*“.

Ф. М. Достојевски (1880) „*Браћа Карамазови*“.

Милош Црњански (1971) „*Роман о Лондону*“.

Лесковачке приче „*Књижевни уторак: Радоје Домановић*“.

(<https://leskovackeprice.com/knjizevni-utorak-radoje-domanovic/>)

Александра Станковић⁵⁵, Вук Цонић⁵⁶

MARGINALISM FROM THE ANGLE OF SERBIAN STUDIES

ABSTRACT

The paper "Marginalism from the Perspective of Serbian Studies" examines the emergence and significance of marginalism in Serbian and world literature, with special reference to the works of Radoje Domanović, Miloš Crnjanski, F. M. Dostoevsky and Franz Kafka. Starting from the theoretical definition of marginalism as a conscious choice of personal development and rising above dominant value systems, the author examines how this concept has historically manifested itself in literary works and the work of significant writers. Special attention is paid to the relationship between the individual and the mainstream, the problem of collective subordination, and the question of individual responsibility. The paper shows that marginalism is not an accidental phenomenon in literature, but an essential element of great works that question the boundaries of freedom, identity and truth. In the contemporary context, marginalism is presented as a struggle to preserve spiritual authenticity and common sense in the conditions of social objectification.

Keywords: marginalism, Serbian literature, individualism, mainstream, spiritual freedom, Domanović, Kafka.

⁵⁵ Lecturer at RTS, aleksandra22v@gmail.com

⁵⁶ Editor of the portal "Leskovacke price", vukvuckoconic@gmail.com

